
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού
Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2026

Γνωστικό Πεδίο: Ανθρωπιστικές Επιστήμες
Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ηθική (Λύκειο)

Επιστημονικός Υπεύθυνος:
Στυλιανός Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Επόπτρια/επόπτης:
Βάσω Κιντή, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ
Κωνσταντίνος Κορναράκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Συγγραφέας:
Σταύρος Καραγεωργάκης, δρ. Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Αξιολογητές:
Χαράλαμπος Βέντης, Αναπληρωτής Καθηγητής, ΕΚΠΑ
Εμμανουήλ Σίμος, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περιεχόμενα

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!.....	4
1. Τι είναι η Ηθική;	6
Κείμενο 1: Ηθική και επιστήμες.....	6
Κείμενο 2: Τι προσφέρει μια ηθική θεωρία.....	7
Κείμενο 3: Θρησκεία και Ηθική.....	8
2. Η εμφάνιση ηθικών κανόνων στις ανθρώπινες κοινωνίες.....	9
Κείμενο 1: Προϊστορική φροντίδα.....	9
Κείμενο 2: Εξουσία και εγωισμός	10
3. Αρετολογική Ηθική	12
Κείμενο 1: Η αριστοτελική μεσότητα	12
Κείμενο 2: Ευτυχία και αρετές	13
Κείμενο 3: Αρετές και πολιτεία	14
4. Ηθική και δίκαιο.....	16
Κείμενο 1: Το πέπλο της άγνοιας.....	16
Κείμενο 2: Εξιχνίαση δολοφονίας.....	17
5. Αλτρουισμός ή εγωισμός;.....	18
Κείμενο 1: Πόλεμος όλων εναντίον όλων.....	18
Κείμενο 2: Κανείς δεν πράττει συνειδητά το κακό.....	19
6. Ηθική και συναισθήματα.....	21
Κείμενο 1: Ο Χιουμ για τα συναισθήματα	21
Κείμενο 2: Το δίλημμα της επαιτείας.....	22
7. Ηδονισμός/ηδονοκρατία.....	23
Κείμενο 1: Οι ηδονές του Επίκουρου	23
Κείμενο 2: Ηδονές σώματος και πνεύματος.....	24
Κείμενο 3: Η μηχανή της απόλαυσης.....	24
8. Γιατί να υιοθετούμε την ηθική στάση ζωής;	26
Κείμενο 1: Το δαχτυλίδι του Γύγη	26
Κείμενο 2: Καλύτερα να αδικούμε παρά να αδικούμε	28
Κείμενο 3: Ζήσε σαν τον Σωκράτη	28
9. Αλήθεια και ψέμα	30
Κείμενο 1: Μην λες ψέματα αν δεν θες να λένε και οι άλλοι άνθρωποι ψέματα	30
Κείμενο 2: Υπάρχουν καλά ψέματα;.....	31
10. Ζώντας μια ευτυχισμένη ζωή.....	32
Κείμενο 1: Αρετή και ευτυχία	33
Κείμενο 2: Ευτυχία και ευδαιμονία	33

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!

Αγαπητές μαθήτριες και αγαπητοί μαθητές,

ετοιμαστείτε να ξεκινήσετε ένα ταξίδι στον κόσμο της Ηθικής εμπειρίας και σκέψης. Το ταξίδι δεν θα σας πάει σε μακρινά και εξωτικά μέρη, γιατί ο κόσμος της Ηθικής είναι ο κόσμος της ζωής μας. Θα είναι, όμως, γεμάτο ιδέες, πρωτότυπα κείμενα, θεωρίες, παιχνίδια και ενδιαφέρουσες δραστηριότητες.

Η βαλίτσα αυτού του ταξιδιού είναι ο Φάκελος Υλικού που κρατάτε στα χέρια σας. Στον Φάκελο θα βρείτε οργανωμένα κείμενα για κάθε θέμα με το οποίο θα ασχοληθείτε φέτος. Για κάθε θέμα υπάρχει μία μικρή εισαγωγή, και μερικά σύντομα κείμενα που φωτίζουν διάφορες πτυχές του. Τέλος, ακολουθούν ερωτήσεις και δραστηριότητες μέσα από τις οποίες θα μπορέσετε να κατανοήσετε και να προβληματιστείτε για το ζήτημα με το οποίο ασχολείστε σε κάθε κεφάλαιο.

Τι είναι όμως το μάθημα της Ηθικής; Σε διάφορες χώρες υπάρχει ένα μάθημα Ηθικής, συχνά ως εναλλακτικό στη θρησκευτική εκπαίδευση. Μέσα απ' αυτό το μάθημα θα προβληματιστείτε για ηθικά ζητήματα που σας απασχολούν ή πρόκειται να σας απασχολήσουν στο μέλλον. Δεν πρόκειται για θεωρητικά ζητήματα που δεν έχουν εφαρμογή στην πράξη. Αντίθετα, όπως θα διαπιστώσετε από τα μαθήματα και τις δραστηριότητες που τα συνοδεύουν, τα θέματα με τα οποία θα ασχοληθείτε αφορούν με κάποιον τρόπο την καθημερινότητα του σύγχρονου ανθρώπου, ακόμη και όταν εστιάζουν σε φιλοσοφικά επιχειρήματα ή θρησκευτικές παραδόσεις που διαμορφώθηκαν αιώνες πριν. Μην νομίζετε ότι αυτός ο Φάκελος Υλικού περιέχει έτοιμες απαντήσεις για τα ζητήματα που αναφέρονται. Σκοπός του μαθήματος δεν είναι να σας επιβάλει συγκεκριμένες ηθικές αρχές ή απόψεις.

Σκοπός του μαθήματος είναι να σας φέρει σε επαφή με σημαντικά ηθικά ζητήματα, να σας προβληματίσει για αυτά, να σας γνωρίσει κάποιες από τις ιστορικά σπουδαιότερες διερευνήσεις αυτών των ζητημάτων και να σας μάθει τον τρόπο να τεκμηριώνετε τις δικές σας απαντήσεις, ώστε να μπορείτε και εσείς να συζητάτε συγκροτημένα για το τι πρέπει να κάνουμε. Το μάθημα της Ηθικής θα σας βοηθήσει να γνωρίσετε καλύτερα τον εαυτό σας, να αναλάβετε την ευθύνη για τις ηθικές επιλογές που εσείς οι ίδιοι κάνετε με τη βοήθεια της λογικής και των συναισθημάτων σας, και να κατανοήσετε καλύτερα τον αντίκτυπο των αποφάσεών σας στον εαυτό σας, στους κοντινούς σας ανθρώπους, στην κοινωνία και το περιβάλλον. Στην εποχή που ζούμε, οι προκλήσεις είναι πολλές και κάθε σύγχρονη δημοκρατική, ανοιχτή κοινωνία οφείλει να προσφέρει ένα πλαίσιο ασφάλειας και ανεκτικότητας στους πολίτες της, ανεξάρτητα από το θρησκευτικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο, ένα πλαίσιο ανεκτικότητας που δεν βασίζεται στην αδιαφορία για τον άλλο, αλλά στον σεβασμό του. Το μάθημα της Ηθικής, στηριγμένο στην αρχή της συμπερίληψης ώστε να αγκαλιάσει όλες τις μαθήτριες και όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από το χρώμα, την καταγωγή, το φύλο, τη

θρησκεία ή άλλες διαφορές, φιλοδοξεί να σας προετοιμάσει για αυτή την κοινωνική πραγματικότητα

Η Ηθική δεν είναι ένα σύνολο απαρχαιωμένων και αυθαίρετων κανόνων που μας επιβάλλονται αυταρχικά για να καταστρέψουν τον αυθορμητισμό και τη χαρά της ζωής. Διαμορφώνεται μέσα στην ίδια τη ζωή, με βάση την εμπειρία όλων μας αλλά και μέσα από τις σκέψεις που γεννούν οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Η μελέτη της Ηθικής εκφράζει την κοινή μας επιθυμία να ζήσουμε μια καλή, ευτυχισμένη ζωή.

Ετοιμαστείτε! Το ταξίδι αρχίζει!

1. Τι είναι η Ηθική;

Πολλές φορές ακούμε να λένε «Αυτό που έκανε δεν ήταν σωστό!» ή «Ο Γιώργος είναι πολύ καλός άνθρωπος». Τι σημαίνουν, όμως, αυτές οι φράσεις; Είναι προφανές ότι περιέχουν μια κρίση, μία άποψη για τις πράξεις και τους χαρακτήρες των ανθρώπων. Αυτές οι φράσεις δεν εκφράζουν, όμως, απλώς προσωπικές γνώμες ή προτιμήσεις, όπως όταν λέμε εμένα μου αρέσει το τσάι και εμένα ο καφές, αλλά αξιώνουν γενική συμφωνία καθώς θεωρείται πως παραπέμπουν σε αξίες και αρχές που έχουν καθολική ισχύ. Αν οι συμπεριφορές ικανοποιούν αυτές τις αξίες και αρχές, τότε λέμε ότι είναι «καλές συμπεριφορές», ενώ στην αντίθετη περίπτωση όχι. Αυτό είναι ένα από τα ζητήματα με τα οποία ασχολείται η Ηθική.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ηθική και επιστήμες

Ο κλάδος της φιλοσοφίας που ερευνά την ηθική αξία των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και τους κανόνες και τις αρχές που πρέπει να τις διέπουν ονομάζεται ηθική ή ηθική φιλοσοφία. Οφείλουμε να πούμε ότι όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι ενδιαφέρονται σε τελική ανάλυση για την ηθική. Οι απαντήσεις στα ηθικά ερωτήματα ήταν ο τελικός στόχος του φιλοσοφείν τους. (...) Αναζητούν απαντήσεις σε μεταφυσικά και επιστημολογικά ερωτήματα για το τι υπάρχει και το πώς το γνωρίζουμε προκειμένου να απαντήσουν σε ηθικά ερωτήματα για το πώς πρέπει να ζούμε με βάση όσα γνωρίζουμε ότι υπάρχουν. (...) Παρεμπιπτόντως, τα ηθικά ερωτήματα είναι φιλοσοφικά ερωτήματα επειδή τα ερωτήματα για τις ηθικές αξίες δεν μπορούν να απαντηθούν από την επιστήμη ή από οποιονδήποτε άλλον πρακτικό τομέα. Για παράδειγμα, η επιστήμη μπορεί να ασχοληθεί με ένα πρακτικό ερώτημα όπως: «το φυσικό χρώμα των μαλλιών του Τζον είναι ξανθό;» Όμως δεν μπορεί να ασχοληθεί με ηθικά ερωτήματα όπως: «Ο Τζον είναι καλός;» Ένας επιστήμονας μπορεί να ερευνήσει τι κάνει ο Τζον και, ενδεχομένως, να αναλύσει για ποιο λόγο το κάνει· είναι απαραίτητος, όμως, ένας φιλόσοφος προκειμένου να εξηγήσει για ποιους λόγους η συμπεριφορά του Τζον είναι ή δεν είναι ηθικά σωστή (...).

Cox G., *Πώς να γίνεις φιλόσοφος, Ή πώς να είσαι σχεδόν βέβαιος ότι σχεδόν τίποτα δεν είναι βέβαιο*, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Πατάκη, 2018, σσ. 64-65.

Δραστηριότητα

Με βάση το παραπάνω κείμενο γράψτε μία λίστα με πέντε ερωτήματα που προσπαθεί να απαντήσει μια οποιαδήποτε επιστήμη και μία λίστα με πέντε ερωτήματα που προσπαθεί να απαντήσει η Ηθική.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Τι προσφέρει μια ηθική θεωρία

Ένα παράδειγμα ενός ηθικού προβλήματος μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τους σκοπούς της ηθικής θεωρίας. Ας θεωρήσουμε την περίπτωση της Μαίρης, που πρέπει να αποφασίσει αν θα ζητήσει ή όχι επιπρόσθετη ιατρική βοήθεια για τη μητέρα της. Η μητέρα της αισθάνεται έντονο πόνο, λόγω της ασθένειάς της, αλλά επειδή πάσχει και από άνοια δεν μπορεί να ζητήσει η ίδια τη διακοπή της θεραπείας της. Μόνο η Μαίρη έχει τώρα αυτή τη δικαιοδοσία. Μια ηθική θεωρία θα προσπαθούσε, κατά πρώτον, να καθοδηγήσει τη Μαίρη. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να της προτείνει μια αρχή όπως ότι «Θα πρέπει να προσπαθεί κανείς να ελαχιστοποιεί τον περιττό πόνο», οπότε και θα υπήρχε ένας λόγος για τη Μαίρη να ζητήσει τη διακοπή της θεραπείας της μητέρας της, μιας που ο πόνος της είναι τόσο έντονος, και η μητέρα της δεν έχει καμία ελπίδα ανάρρωσης. Μια άλλη θεωρία θα μπορούσε να έχει ως αρχή ότι «Θα πρέπει κανείς να πράττει ό,τι περνάει από το χέρι του για να κρατήσει έναν άνθρωπο στη ζωή με οποιοδήποτε κόστος», οπότε, στην περίπτωση αυτή, η Μαίρη θα είχε έναν ηθικό λόγο να συνεχίσει τη θεραπεία, έστω κι αν αυτό θα σήμαινε τη συνέχιση του πόνου για τη μητέρα της.

Η σκοπιμότητα αυτού του παραδείγματος δεν είναι να καταδείξει ποια υποτιθέμενη ηθική αρχή είναι η ορθή, αλλά μάλλον να δώσει μια ιδέα του πώς τέτοιες αρχές μπορούν να βοηθήσουν στην *καθοδήγηση* της συμπεριφοράς. Λαμβάνοντας υπόψη τον λόγο που δικαιολογημένα θα κάνει τη Μαίρη να πιστέψει ότι είναι ο καλύτερος στη συγκεκριμένη περίπτωση, αυτή θα οδηγηθεί τελικά στην πράξη της απ' αυτόν ακριβώς τον λόγο που πιστεύει ότι θα είναι και ο καλύτερος για τη μητέρα της.

Μια ηθική θεωρία μπορεί επίσης να παρέχει κριτήρια για την *αξιολόγηση* μιας ενέργειας. Για παράδειγμα, οποιαδήποτε αρχή κι αν χρησιμοποιήσει η Μαίρη για να πάρει την απόφασή της, μία θεωρία που θα ισχυριζόταν ότι θα έπρεπε να πράξει έτσι ώστε να ελαχιστοποιήσει τον περιττό πόνο θα υποστήριζε, συνακόλουθα, και την άσκηση κριτικής προς τη Μαίρη, αν εν γνώσει της αυτή παρέλειπε να το πράξει, κι αν άφηνε, αντιθέτως, τη μητέρα της να ζει με αφόρητους πόνους χωρίς καμία προοπτική ανάρρωσης. Επομένως, μια ηθική θεωρία δεν καθοδηγεί μόνο τις πράξεις μας, αλλά μας παρέχει και τα κριτήρια που χρειάζονται για την αξιολόγησή τους. Κοντολογίς, οι κανονιστικές ηθικές θεωρίες μάς δίνουν μια ιδέα του πώς θα πρέπει να ενεργούμε και του ποιοι είναι εκείνοι οι σχετικοί λόγοι που δικαιολογούν τον έπαινο και την αποδοκιμασία μιας πράξης.

Driver J., *Ηθική φιλοσοφία. Οι βασικές της αρχές*, μτφρ. Ι. Ν. Μαρκόπουλος, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2010, σσ. 15-16.

Δραστηριότητα

Με βάση το παραπάνω παράδειγμα για τη μητέρα της Μαίρης, καταλαβαίνουμε ότι και οι δύο επιλογές που έχει μπορεί να είναι ορθές ή λανθασμένες ανάλογα με την ηθική θεωρία βάσει της οποίας κρίνεται η πράξη της. Αυτό σημαίνει ότι οι πράξεις μας δεν κρίνονται πάντοτε ηθικά σωστές από όλους. Χωριστείτε σε ομάδες και σκεφτείτε ανάλογες περιπτώσεις, σύμφωνα με τις οποίες οι δύο επιλογές που προτείνονται για μια ηθική απόφαση μπορεί να θεωρηθούν ταυτόχρονα σωστές και λανθασμένες.

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Θρησκεία και Ηθική

Σε όλα τα θρησκευτικά συστήματα, από τα πιο πρωτόγονα έως τα πλέον ανεπτυγμένα, θεσπίζονται κανόνες ηθικής συμπεριφοράς τόσο στο ατομικό, όσο και στο κοινωνικό πεδίο. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις κατά κανόνα αποτελούν βασικούς παράγοντες ειρηνικής συμβιώσεως, συνοχής και αρμονίας του κοινωνικού συνόλου. Πέρα όμως από το πλαίσιο κανόνων και αρχών, τη σημαντικότερη συνεισφορά της θρησκείας αποτελεί η καλλιέργεια προσωπικής συνειδήσεως και η βουλητική ενδυνάμωση του ανθρώπου, ώστε να ενεργεί αυτόνομα βάσει του θείου θελήματος και όχι απλώς εξαναγκαζόμενος από εξωτερικές κυρώσεις. Το πιο αποφασιστικό για την ανάπτυξη μιας κοινωνίας δικαιοσύνης και αλληλεγγύης παραμένει η συγκρότηση ανθρώπων που είναι πεπεισμένοι γι' αυτές τις αξίες και συμμορφώνονται εκουσίως στις ηθικές αρχές. Το υγιές θρησκευτικό βίωμα καταπολεμεί τις ρίζες του κακού στο υπαρκτικό τους βάθος, περιορίζει τον ανθρώπινο εγωισμό και συμβάλλει στη δημιουργία υπεύθυνων προσώπων, που αντιμετωπίζουν με κατανόηση, σεβασμό και αγάπη τους συνανθρώπους τους. Ως διάσταση βάθους και φορά προς το άπειρο, η θρησκεία βάθυνε και πλάτυνε την ηθική συνείδηση και βούληση του ανθρώπου.

Γιαννουλάτος, Α., *Ίχνη από την αναζήτηση του Υπερβατικού*, Αθήνα: Ακρίτας, 2004, σ. 41.

Δραστηριότητα

Το παραπάνω απόσπασμα αναδεικνύει ορισμένα ζητήματα της σχέσης της Θρησκείας με την Ηθική.

Α) Να διατυπώσετε ορισμένους ηθικούς κανόνες που ανάγονται σε θρησκευτικές αντιλήψεις και τους ακολουθούν οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή. Με τη βοήθεια του διαδικτύου, αναζητήστε κοινές ηθικές αρχές που μοιράζονται οι πιστοί διαφόρων θρησκειών, αλλά και άθεοι και αγνωστικιστές.

Β) Να σχολιάσετε την ακόλουθη φράση του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου: «Το υγιές θρησκευτικό βίωμα καταπολεμεί τις ρίζες του κακού στο υπαρκτικό τους βάθος, περιορίζει τον ανθρώπινο εγωισμό και συμβάλλει στη δημιουργία υπεύθυνων προσώπων, που αντιμετωπίζουν με κατανόηση, σεβασμό και αγάπη τους συνανθρώπους τους».

2. Η εμφάνιση ηθικών κανόνων στις ανθρώπινες κοινωνίες

Η Ηθική δεν είναι δημιούργημα της νεότερικότητας ή των σύγχρονων κοινωνιών. Διαπερνά όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής και υπάρχει σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες, ακόμα και στους ανθρωπίδες που προηγήθηκαν του *homo sapiens*. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε ποιοι φαίνεται πως ήταν οι ηθικοί κανόνες των πρώτων ανθρώπινων κοινωνιών και πώς αυτοί εξελίχθηκαν στο πέρασμα των αιώνων.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Προϊστορική φροντίδα

Οι μελέτες των ανθρωπολόγων και των αρχαιολόγων μπορούν να μας δώσουν στοιχεία για τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Στο παρακάτω κείμενο διαβάζουμε για την περίπτωση του Ρομίτο 2, ενός ανθρώπου που έζησε πριν από 10.000 χρόνια και μπορούμε να αντλήσουμε κάποια συμπεράσματα για τη συμπεριφορά των προγόνων μας.

Ο Ρομίτο 2 είναι ο ηλικίας 10.000 ετών θαμμένος άντρας με μια σπάνια γενετική ανωμαλία (ακρομεσομελική δυσπλασία), μια σοβαρή μορφή νανισμού, που στη ζωή του θα τον καθιστούσε ασυνήθιστο στα μέλη της κοινότητάς του και ανίκανο να συμμετάσχει στο κυνήγι στα μεγάλα υψόμετρα, που ήταν αναγκαίο για την επιβίωσή της. Μελέτες της πάθησής του δείχνουν ότι, παρά τη γενικότερη κακή υγεία και διατροφή του, εκείνη η κοινωνία των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών προσπάθησε πολύ να υποστηρίξει το άτομο στην παιδική ηλικία και τις αρχές της ενηλικίωσής του, προσφέροντάς του το ίδιο μερίδιο κρέατος με όλους τους άλλους, και τελικά χαρίζοντάς του μια προσεκτική, προστατευμένη ταφή.

Μάλιστα, ο Ρομίτο 2 δεν είναι μεμονωμένη περίπτωση. Όταν οι αρχαιολόγοι αξιολογούν χωρίς προκαταλήψεις τις ταφές κυνηγών-τροφοσυλλεκτών από την Παλαιολιθική εποχή,

Ηλεκτρονική απεικόνιση του Ρομίτο 2 με βάση το κρανίο του.

βρίσκουν συχνά περιστατικά αναπηριών που σχετίζονται με την υγεία, αλλά επίσης εκπληκτικά συχνή φροντίδα μέχρι τη στιγμή του θανάτου (και παραπέρα, εφόσον κάποιες απ' αυτές της κηδείες ήταν εξαιρετικά πολυτελείς). Αν θέλαμε να καταλήξουμε σ' ένα γενικό συμπέρασμα για τη μορφή που είχαν αρχικά οι ανθρώπινες κοινωνίες, βασισμένοι στη στατιστική συχνότητα των δεικτών υγείας από της αρχαίες ταφές (...) θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το είδος της είναι ένα είδος που προσφέρει περιθαλψη και φροντίδα, και απλώς δεν χρειαζόταν να είναι η ζωή άθλια, κτηνώδης ή σύντομη.

Graeber, David & Wengrow, David, *Η αυγή των πάντων, Μια καινούργια ιστορία της ανθρωπότητας*, μτφρ. Χριστόδουλος Λιθαρής, Αθήνα: Διόπτρα, 2023, σ. 31.

Ερώτηση

Με βάση τις πληροφορίες που αντλείτε από το παραπάνω κείμενο, συζητήστε για τους λόγους που μπορεί να οδήγησαν στη στάση των συντρόφων του Ρομίτο 2.

Δραστηριότητα

Αναζητήστε σε ελληνόφωνους ή αγγλόφωνους ιστοτόπους πληροφορίες για τον Ρομίτο 2 (Romito 2) και σχεδιάστε ηλεκτρονικά με τη βοήθεια ενός προγράμματος μία αφίσα που θα περιέχει πληροφορίες για τον ίδιο, όπως επίσης και εικονιστικά στοιχεία.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Εξουσία και εγωισμός

Οι μελέτες του επιστήμονα που ακολουθεί έχουν στηριχτεί σε επιτόπιες μελέτες που έχει κάνει ο ίδιος σε διάφορες ομάδες της Αφρικής. Στο παρακάτω κείμενο εξετάζει τον ρόλο της αρχηγίας σε κάποιες φυλές Βουσμάνων.

Η θέση μου είναι ότι, τουλάχιστον στις μεταξύ τους σχέσεις (σε αντίθεση με τις επαφές τους με τους ξένους), οι τροφοσυλλέκτες τείνουν να εμφανίζουν ένα πολιτικό ήθος στο οποίο έχουμε την ανάδυση ηγετών για συγκεκριμένες εργασίες. Η θέση των ηγετών δεν κληρονομείται. Συχνά, είναι πρόσκαιρη και μπορεί να υφίσταται μονάχα για κάποιο ειδικό σκοπό, όπως σε μια κυνηγετική εξόρμηση. Οι ηγέτες βοηθούν στη λήψη αποφάσεων της ομάδας. Ωστόσο, δεν κατέχουν εξουσία. Στην πραγματικότητα, οι απόπειρες επιζήτησης εξουσίας αποθαρρύνονται. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, θα εξασθενίζε το κύρος των ηγετών εάν γινόταν αντιληπτό. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι τα ίδια περίπου ισχύουν και σε άλλες κοινωνίες. Οι τροφοσυλλέκτες όμως, θεωρώντας ότι όποιος επιζητά την εξουσία είναι εγωιστής, καταλήγουν δύσπιστοι απέναντί της. Η αντίληψη της ηγεσίας ως

δημόσιας υπηρεσίας, κοινής σε κοινωνίες με σωρευτική ιδεολογία, θα ήταν παντελώς ξένη για τον δικό της τρόπο σκέψης. Υπάρχουν περιπτώσεις ηγετών που, αν και τους φορτώνουν με εξουσία, οι ίδιοι εμφανίζονται πολλές φορές απρόθυμοι να την επωμιστούν. Η πολιτική στις τροφουσυλλεκτικές κοινωνίες είναι ιδεατά συναινετική πολιτική. Οι ηγέτες αν και φέρουν τίτλους όπως «μεγάλος» ή «άριστος» (στις φυλές Βουσμάνων Ναρό και Ζου/γουασί) τυπικά δεν αρέσκονται να παίρνουν οι ίδιοι τις αποφάσεις για λογαριασμό των κοινοτήτων τους.

Μπάρναρντ, Άλαν, «Ο τροφουσυλλεκτικός τρόπος σκέψης», στο Συλλογικό, Κοινωνίες Μοιράσματος, Οι σύγχρονοι απλοί τροφουσυλλέκτες, μτφρ.-επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος, Αθήνα: Πολιτειακές Εκδόσεις, 2009, σσ. 110-111. [διασκευή]

Ερωτήσεις

Με βάση το παραπάνω κείμενο, ποια είναι τα συμπεράσματα που μπορείτε να αντλήσετε για τη στάση των μελών αυτών των φυλών απέναντι στην εξουσία; Πώς σχετίζεται αυτή η στάση με το συναίσθημα της ευθύνης;

3. Αρετολογική Ηθική

Η αρετολογική ηθική συνδέεται περισσότερο με το έργο του Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι κάθε άνθρωπος θα πρέπει να αναπτύξει τις κατάλληλες διανοητικές και ηθικές αρετές που θα τον βοηθήσουν να διαμορφώσει τον χαρακτήρα του, και τελικά να ευτυχήσει. Σύμφωνα με την ηθική θεωρία του Αριστοτέλη, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η διαμόρφωση του χαρακτήρα του ανθρώπου, η καλλιέργεια δηλαδή ενός χαρακτήρα που θα ενεργεί με αυθόρμητο τρόπο, επειδή έτσι του υπαγορεύουν οι αρετές του. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε τη μεσότητα, δηλαδή την επιλογή ανάμεσα στα δύο άκρα: την υπερβολή και την έλλειψη. Δεν πρέπει, για παράδειγμα, να είμαστε ούτε σπάταλοι ούτε φιλάργυροι.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η αριστοτελική μεσότητα

Φυσικά μιλώ για την ηθική αρετή, γιατί αυτή είναι που αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις: σ' αυτά υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και το μέσον. Παραδείγματος χάριν μπορεί κανείς να φοβηθεί ή να δείξει θάρρος, να επιθυμήσει, να οργισθεί ή να σπλαχνιστεί, γενικά να νιώσει ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια, και σε μεγαλύτερο και σε μικρότερο βαθμό, και ούτε το ένα ούτε το άλλο από τα δύο αυτά είναι καλό· να τα αισθανθεί όμως όλα αυτά τη στιγμή που πρέπει, εν σχέσει με τα πράγματα που πρέπει, εν σχέσει με τους ανθρώπους που πρέπει, για τον λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, αυτό είναι, κατά κάποιον τρόπο,

το μέσον και το άριστο –αυτό το δεύτερο έχει, βέβαια, άμεση σχέση με την αρετή. Όμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και το μέσον –η αρετή αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις: σ' αυτά η υπερβολή αποτελεί λάθος και ψέγεται, το ίδιο και η έλλειψη, ενώ το μέσον επαινείται και είναι το ορθό· φυσικά, τα δύο αυτά, ο έπαινος και η επιτυχία του ορθού, πάνε μαζί με την αρετή. Ένα είδος μεσότητας είναι λοιπόν η αρετή, έτσι που έχει για στόχο της το μέσον.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, τόμος Α', μτφρ. Δημήτριος Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, σ. 269.

Ερώτηση

Μπορείτε να εξηγήσετε με απλά λόγια το νόημα της αριστοτελικής μεσότητας; Ταυτίζεται αυτή η έννοια της μεσότητας με την απλή επιδίωξη του «μέτρου» στη συμπεριφορά μας –με την ιδέα που εκφράζει το ρητό «παν μέτρον άριστον»; Γιατί είναι δύσκολο να αναζητηθεί και να επιτευχθεί;

Δραστηριότητα

Καταγράψτε παραδείγματα στάσης όπου τηρείται η μεσότητα, αφού αναφέρετε την υπερβολή και την έλλειψη (Παράδειγμα: Έλλειψη: δειλός / μεσότητα: γενναίος / υπερβολή: παράτολμος).

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ευτυχία και αρετές

(...) χρήση και πραγμάτωση της αρετής φαίνεται πως είναι ο τελικός στόχος, και κατά προέκταση η ευτυχία συνίσταται μάλλον στο να ζει κανείς κατά τις αρετές. Βασισμένοι, λοιπόν, πρώτον στο ότι το άριστο αγαθό είναι η ευτυχία, και δεύτερον στο ότι η ευτυχία είναι τέλειο αγαθό και τελικός στόχος πραγματωμένος, σχεδόν βεβαιωνόμαστε ότι ζώντας κατά τις αρετές μπορούμε να είμαστε ευτυχισμένοι και να έχουμε το άριστο αγαθό.

Αφού, πάλι, η ευτυχία είναι τέλειο αγαθό και τελικός στόχος, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι και ο άνθρωπος που θα την έχει θα είναι τέλειος-ολοκληρωμένος (την ευτυχία δεν θα την έχει ένα παιδί, ούτε παιδί ευτυχισμένο, αλλά θα την έχει ο ενήλικος, για τον λόγο ότι αυτός είναι ολοκληρωμένος άνθρωπος).

Ακόμη, η ευτυχία δεν αποκτιέται σε χρονικό διάστημα ελλιπές, αλλά σε τέλειο-ολοκληρωμένο: και το ολοκληρωμένο χρονικό διάστημα ταυτίζεται κατά πάσα πιθανότητα με τη διάρκεια του ανθρώπινου βίου. Και στα σίγουρα έχουν δίκιο οι πολλοί που λένε ότι πρέπει

να κρίνεται η ευτυχία κάποιου σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο διάστημα του βίου του, αφού πιστεύουν πως η τελειότητα συναντάται σε χρονικό διάστημα τέλειο-ολοκληρωμένο και συγχρόνως σε άνθρωπο τέλειο- ολοκληρωμένο.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Μεγάλα*, μτφρ. Βασίλειος Μπετσάκος, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2010, σσ. 107-109.

Ερώτηση

Είναι οι αρετές απλά μέσα για την επίτευξη της ευτυχίας (ευδαιμονίας) ή μάλλον ουσιώδη συστατικά της στοιχεία;

Δραστηριότητα

Με βάση το παραπάνω απόσπασμα σκεφτείτε και συζητήστε ποια είναι η σχέση μεταξύ αρετών και ευτυχίας (στο πρωτότυπο: ευδαιμονία). Γιατί δεν μπορεί ένα παιδί να είναι ευτυχισμένο; Συμφωνείτε με αυτή την άποψη του Αριστοτέλη; Πώς διαφέρει η αριστοτελική ευδαιμονία από αυτό που σήμερα αντιλαμβανόμαστε ως ευτυχία; (Βλ. και ενότητα 10 – κείμενο 2)

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Αρετές και πολιτεία

Όλα δείχνουν πως η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων, Αθηναίων και μη, θεωρούσαν ότι ο τρόπος ζωής της πόλης τους ήταν αναντίρρητα ο βέλτιστος βίος για τον άνθρωπο –εφόσον, βέβαια, έθεταν στον εαυτό τους το συγκεκριμένο ερώτημα. Επίσης, θεωρούνταν αυτονόητο πως ο κοινός τρόπος ζωής που μοιράζονταν όλοι οι Έλληνες ήταν ξεκάθαρα ανώτερος από οποιουδήποτε βαρβαρικού λαού. Όμως, τι ήταν αυτό που μοιράζονταν όλοι οι Έλληνες; Και τι ήταν αυτό που μοιράζονταν μόνο οι Αθηναίοι; (...)

Ο Αριστοτέλης δεν πιστεύει ότι επινοεί μια νέα αντίληψη για τις αρετές αλλά ότι εκφράζει το υπόρρητο υπόβαθρο της σκέψης, του λόγου και της πράξης των καλλιεργημένων Αθηναίων. Επιδιώκει να είναι η ορθολογική φωνή των αρίστων πολιτών της άριστης πόλης-κράτους, επειδή θεωρεί ότι η πόλη-κράτος είναι η μόνη πολιτική μορφή στην οποία οι αρετές της ανθρώπινης ζωής μπορούν πράγματι να φανερωθούν στην ολότητά τους. Το αντικείμενο μιας φιλοσοφικής θεωρίας των αρετών είναι, δηλαδή, αυτή η προ-φιλοσοφική θεωρία που ενυπάρχει στην άριστη ενάσκηση των αρετών στην εποχή της και αποτελεί προϋπόθεση αυτής της ενάσκησης.

MacIntyre A., *Μετά την αρετή, Μελέτη ηθικής θεωρίας*, μτφρ. Δημήτρης Δημακόπουλος, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2021, σ.σ. 308, 338.

Ερώτηση 1

Πώς αντιλαμβάνεται ο Αριστοτέλης τη σχέση του πολιτεύματος και της πόλης-κράτους με την ανάπτυξη αρετών; Συμφωνείτε ή διαφωνείτε και γιατί;

Ερώτηση 2

Μπορούμε να φανταστούμε την ανάπτυξη των αρετών όπως τις αντιλαμβάνεται ο Αριστοτέλης στις σύγχρονες κοινωνίες;

4. Ηθική και δίκαιο

Όπως είπαμε, το δίκαιο και η Ηθική αποτιμούν το σωστό και το λάθος. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το δίκαιο είναι –μεταξύ άλλων– η θεσμοθέτηση ορισμένων ηθικών κανόνων, κανόνων που βοηθούν τη σωστή λειτουργία της κοινωνίας. Για τον λόγο αυτό, οι ηθικοί φιλόσοφοι ασχολήθηκαν και με το δίκαιο.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Το πέπλο της άγνοιας

Φανταστείτε ότι ζείτε σε μια κοινωνία για την οποία πρέπει να ορίσετε ποιοι θα είναι οι κανόνες που θα επικρατούν. Υπάρχει περίπτωση να θέλετε να ευνοήσετε τον εαυτό σας ή την ομάδα στην οποία ανήκετε; Για παράδειγμα, επειδή είστε πλούσιος να ορίσετε έναν κανόνα σύμφωνα με τον οποίο οι πλούσιοι δεν θα πληρώνουν φόρους. Ή επειδή είστε πολύ ψηλοί, να ορίσετε έναν κανόνα βάσει του οποίου οι ψηλοί θα επιλέγουν πού θα σπουδάσουν χωρίς να δώσουν εξετάσεις! Ο φιλόσοφος Τζον Ρολς, πρότεινε μια λύση για να μην επικρατήσουν τέτοιοι κανόνες. Υποστήριξε ότι, όταν έρθει η ώρα να διαλέξουμε τους κανόνες, τους νόμους της κοινωνίας μας, πρέπει να σκεφτόμαστε σαν να υπάρχει μπροστά μας μια κουρτίνα (ή ένα πέπλο, όπως έγραψε ο ίδιος) που δεν μας επιτρέπει να βλέπουμε ποιους θα ευνοήσουμε με κάθε νόμο. Το μόνο κριτήριο για τη δημιουργία των κανόνων μας πρέπει να είναι αυτό: να είναι δίκαιοι.

Μεταξύ των ουσιωδών χαρακτηριστικών αυτής της κατάστασης περιλαμβάνεται και το ότι κανένας δεν γνωρίζει τη θέση του στην κοινωνία, την ταξική του ένταξη ή το κοινωνικό του *status*, ούτε την τύχη του στη διανομή φυσικών χαρισμάτων και ικανοτήτων, την εξυπνάδα του, τη ρώμη του και τα συναφή. (...) Η επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης γίνεται πίσω από ένα πέπλο άγνοιας.

Rawls J., *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, μτφρ. Φίλιππος Βασιλόγιαννης, κ.ά., Πόλις, Αθήνα, 2003, σ. 37

Άσκηση

Πιστεύετε ότι υπάρχουν κάποιοι άδικοι νόμοι; Υπάρχουν κάποιοι νόμοι που ευνοούν μία συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, χωρίς αυτό να είναι σωστό; Βρείτε έναν τέτοιο νόμο και προτείνετε αλλαγές! Ξαναγράψτε τον νόμο ώστε να είναι δίκαιος και εξηγήστε στους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές σας το σκεπτικό σας.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Εξιχνίαση δολοφονίας

Πολλές φορές η απόδοση δικαιοσύνης ξεφεύγει από τα όρια του νόμου. Διαβάστε το παρακάτω δίλημμα και απαντήστε.

Τη δεκαετία του '60 σημειώθηκε άγρια δολοφονία στο τρένο που εκτελούσε τη διαδρομή Θεσσαλονίκη-Σόφια. Θύμα της ένας γνωστός επιχειρηματίας της πόλης, ο οποίος βρέθηκε νεκρός στο κουπέ του με πέντε μαχαιριές.

Στο τρένο επέβαινε ένας διάσημος Έλληνας ντετέκτιβ (όχι αστυνομικός), γνωστός για την ακεραιότητα του χαρακτήρα του και για τον σεβασμό του προς τους νόμους, ο οποίος άρχισε να ερευνά το συμβάν. Μέσα από τις έρευνές του στο τρένο, παρουσία όλων των επιβατών, κι ενώ αυτό είχε ακινητοποιηθεί για τη διεξαγωγή των ερευνών, κατάφερε να εξιχνιάσει το έγκλημα. Η δολοφονία είχε συντελεστεί με το ίδιο μαχαίρι από πέντε πρόσωπα, δύο άντρες και τρεις γυναίκες, τα οποία είχαν καταστρώσει το σχέδιο της δολοφονίας.

Ο ντετέκτιβ αναγνώρισε και το θύμα. Επρόκειτο για Έλληνα, ο οποίος κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής συνεργάστηκε με τους Γερμανούς καταδίδοντας Έλληνες, οι οποίοι οδηγούνταν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Την περιουσία του τη δημιούργησε, επίσης, κατά τη διάρκεια της κατοχής πουλώντας στη μαύρη αγορά και έναντι υψηλών τιμών προϊόντα στους Θεσσαλονικείς. Σε σχετικές δίκες που έγιναν δεν καταδικάστηκε ποτέ για τη δράση του, γιατί πλήρωνε ψευδομάρτυρες.

Από την έρευνα του ντετέκτιβ προέκυψε ότι οι πατέρες των δραστών εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς, μετά από υπόδειξη του επιχειρηματία, η δε μοίρα των θυτών, εξαιτίας της απώλειας των γονέων τους, υπήρξε πραγματικά τραγική (αυτοκτονία άλλων μελών της οικογένειας, φτώχεια, πείνα, κ.ά.).

Πρέπει ο ντετέκτιβ να αναφέρει στην ελληνική αστυνομία που καταφθάνει σε λίγο την εξιχνίαση του εγκλήματος, που θα οδηγήσει, κατά πάσα πιθανότητα, σε τιμωρία των δραστών, ή πρέπει να την αποκρύψει;

Συκάς Θ., Ηθική εκπαίδευση, μάθηση και ανάπτυξη, Από τη θεωρία στις πρακτικές εφαρμογές στο σχολείο, Θεσσαλονίκη: Δίσιγμα, 2024, σσ. 314-315.

Ερώτηση

Τι θα απαντήσετε στο παραπάνω ερώτημα; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

5. Αλτρουισμός ή εγωισμός;

Το ερώτημα αν είμαστε από τη φύση μας εγωιστές ή αλτρουιστές έχει απασχολήσει όχι μόνο τους φιλοσόφους αλλά και τους βιολόγους. Τελικά, ο άνθρωπος ενδιαφέρεται στην πραγματικότητα μόνο για το προσωπικό του συμφέρον ή έχει μία τάση να νοιάζεται και για τους συνανθρώπους του ή τα άλλα ζώα; Η απάντηση αυτού του ερωτήματος είναι σημαντική, αφού στην Ηθική μάς ενδιαφέρει η φύση του ανθρώπου προκειμένου να διαμορφώσουμε κατάλληλους κανόνες και αξίες.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Πόλεμος όλων εναντίον όλων

Ο φιλόσοφος Τόμας Χομπς πίστευε ότι η φύση του ανθρώπου είναι εγωιστική και βίαιη, και μόνο μια σκληρή κρατική εξουσία μπορεί να χαλιναγωγήσει αυτή την καταστροφική συμπεριφορά και να εξασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια των πολιτών.

Είναι λοιπόν φανερό ότι όσο οι άνθρωποι ζουν χωρίς μια κοινή εξουσία που θα τους κρατούσε όλους υποταγμένους, βρίσκονται σε κατάσταση πολέμου. Και μάλιστα αυτός ο πόλεμος είναι πόλεμος των πάντων εναντίων των πάντων. Διότι ο πόλεμος δεν συνίσταται μόνο σε μάχες ή στην έμπρακτη σύγκρουση (...) Ίδια, συνεπώς, με τα επακόλουθα μιας εποχής πολέμου, όπου κάθε άνθρωπος είναι εχθρός κάθε άλλου ανθρώπου, είναι και τα επακόλουθα μιας εποχής, όπου οι άνθρωποι ζουν χωρίς καμία ασφάλεια πέραν εκείνης που τους παρέχει η δύναμη και η εφευρετικότητά τους. (...) Και μόνο το υπέρτατο κακό έχει θέση, δηλαδή ο διαρκής φόβος κι ο κίνδυνος του βίαιου θανάτου. Ο ανθρώπινος βίος είναι μοναχικός, ενδεής, βρωμερός, κτηνώδης και τραχύς. (...) Μπορούμε χωρίς άλλο να αντιληφθούμε τι είδους ζωή θα κάναμε, αν δεν υπήρχε μια κοινή εξουσία ικανή να μας φοβίζει, βλέποντας τον εκφυλισμό της ζωής όσων, έχοντας ζήσει στο παρελθόν υπό ειρηνική κυβέρνηση, βρίσκονται τώρα σε εμφύλιο πόλεμο. (...) Επιπλέον συνέπεια του πολέμου όλων εναντίον όλων είναι ότι τίποτα δεν μπορεί να είναι άδικο. Οι έννοιες του ορθού και του σφάλματος, της δικαιοσύνης και της αδικίας, δεν έχουν καμία θέση. Εκεί όπου δεν υπάρχει κοινή εξουσία, δεν υπάρχει νόμος· και εκεί που δεν υπάρχει νόμος, δεν υπάρχει αδικία. Στον πόλεμο οι δύο ύψιστες αρετές είναι η δύναμη και η απάτη.

Hobbes T., *Λεβιάθαν, Η Υλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, τ. Α', μτφρ. Αιμίλιος Μεταξόπουλος, Αθήνα: Γνώση, 1989, σσ. 195-198.

Η Φαν Τι Κιμ Φουκ, γνωστή ως το «κορίτσι της Ναπάλμ» και ως το «κορίτσι της φωτογραφίας του Βιετνάμ», μαζί με άλλα παιδιά τρέχουν να σωθούν μετά από πτώση βόμβας ναπάλμ κατά τη διάρκεια του πολέμου του Βιετνάμ. Τη φωτογραφία τράβηξε ο φωτογράφος Νικ Ουτ.

Δραστηριότητα

Αφού μελετήσετε το παραπάνω κείμενο, αναζητήστε στο διαδίκτυο πληροφορίες για την παραπάνω φωτογραφία και συζητήστε κατά πόσον ευθύνονται για τους πολέμους τα βίαια ένστικτα του ανθρώπου. Επιπλέον, απαντήστε στο ερώτημα: Πόσο δικαιολογημένη είναι μία ενέργεια σαν αυτή που απεικονίζεται στη φωτογραφία;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Κανείς δεν πράττει συνειδητά το κακό

Ο Σωκράτης πίστευε ότι ο άνθρωπος δεν πράττει κακές πράξεις εν γνώση του. Αν γνώριζε ότι μια πράξη είναι κακή, τότε δεν θα προχωρούσε σ' αυτήν.

Δεν βγαίνει λοιπόν απ' αυτά ότι κανείς δεν βαδίζει προς το κακό με τη θέλησή του ούτε προς εκείνο που πιστεύει ότι είναι κακό και μάλιστα κάτι τέτοιο είναι αντίθετο με τη φύση του ανθρώπου —όπως δείχνουν τα πράγματα— δηλαδή το να βαδίζει πρόθυμα προς το κακό κι όχι προς το καλό· κι αν βρεθεί στην ανάγκη να διαλέξει το ένα από τα δύο κακά, κανείς δεν θα εκλέξει το μεγαλύτερο, εφόσον μπορεί να πάρει το μικρότερο.

Πλάτων, *Πρωταγόρας* [358d], μτφρ. Η. Σπυρόπουλος,
https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?page=34&text_id=27

Ερώτηση

Αν ο άνθρωπος είναι καλός από τη φύση του, όπως πιστεύει ο Σωκράτης, τότε μάλλον θα δείχνει μια αλτρουιστική στάση απέναντι στους γύρω του. Συμφωνείτε με τις θέσεις του Χομπς ή του Σωκράτη; Μπορείτε να σκεφτείτε παραδείγματα για να στηρίξετε τη θέση σας;

Δείτε ένα βίντεο: Δείτε το βίντεο για το «Δίλημμα του Φυλακισμένου» από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και συζητήστε για το ποια στάση ευεργετεί περισσότερο όχι μόνο το άτομο, αλλά και την κοινωνία:

https://www.youtube.com/results?search_query=%CE%94%CE%AF%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%BCE%B1+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CE%A6%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%BCE%AD%CE%BD%CE%BF%CF%85

6. Ηθική και συναισθήματα

Ένα από τα ερωτήματα που απασχολούν τον τομέα της Ηθικής είναι κατά πόσον οι ηθικές μας αποφάσεις επηρεάζονται και σε ποιον βαθμό από τα συναισθήματά μας. Υπάρχουν φιλόσοφοι που δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην επίδραση των συναισθημάτων στην ηθική μας συμπεριφορά και άλλοι που αποδίδουν μικρότερη. Ένας από τους φιλοσόφους που τόνισε την αξία των συναισθημάτων ήταν ο Ντέιβιντ Χιουμ.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ο Χιουμ για τα συναισθήματα

Ο φιλόσοφος Ντέιβιντ Χιουμ υποστήριζε ότι η ηθικότητα βασίζεται στις εμπειρίες και τα συναισθήματά μας. Ο ίδιος πίστευε ότι η φύση έχει δώσει σε εμάς τους ανθρώπους στοιχεία περιστεριού, αλλά ταυτόχρονα και στοιχεία λύκου και φιδιού, εννοώντας ότι διακατεχόμαστε από δύο αντίθετες τάσεις: μία να θέλουμε το καλό των άλλων και μία να ενδιαφερόμαστε μόνο για την ικανοποίηση των προσωπικών μας αναγκών και επιθυμιών. Έτσι, η στάση μας καθορίζεται από τα πάθη μας και όχι απ' όσα υπαγορεύει η λογική μας.

Ωστόσο, μολονότι ο λόγος [η λογική], εφόσον υποστηριχτεί πλήρως και βελτιωθεί, είναι αρκετός για να μας διαφωτίσει σχετικά με τις επιβλαβείς ή τις ωφέλιμες συνέπειες των ποιοτήτων και των πράξεων, εντούτοις, δεν επαρκεί προκειμένου να προκαλέσει αφ' εαυτού του κάποια ηθική μομφή ή επιδοκιμασία. Η ωφελιμότητα είναι απλώς η τάση προς έναν ορισμένο σκοπό· και στην περίπτωση που ο σκοπός μάς ήταν τελείως αδιάφορος, θα πρέπει μοιραία να αισθανόμαστε την ίδια αδιαφορία και για τα μέσα. Είναι απαραίτητο να εκδηλωθεί εδώ ένα συναίσθημα, προκειμένου να προτιμηθούν οι ωφέλιμες επιπτώσεις έναντι των επιβλαβών. Το συναίσθημα αυτό δεν μπορεί παρά να είναι ένα αίσθημα ικανοποίησης για την ευτυχία των ανθρώπων και ένα αίσθημα δυσφορίας για τη δυστυχία τους, εφόσον τούτοι είναι οι δύο διαφορετικοί σκοποί στους οποίους κατατείνουν η αρετή και η κακία.

Hume D., *Έρευνα για τις αρχές της ηθικής*, μτφρ. Δ. Σανταμούρης, Αθήνα: Εκκρεμές, 2021, σ. 291.

Ερωτήσεις

Ποια φαίνεται να είναι η επίδραση των συναισθημάτων στις ηθικές αποφάσεις, σύμφωνα με τον Χιουμ; Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με την άποψη ότι τα συναισθήματα παίζουν καθοριστικό ρόλο για να πάρουμε μια ηθική απόφαση;

Αναλογιστείτε μία περίπτωση στην οποία οι ίδιοι/ες ενεργήσατε με βάση κυρίως τα συναισθήματά σας μπροστά σε ένα ηθικό δίλημμα.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Το δίλημμα της επαιτείας

Διαβάστε το παρακάτω ηθικό δίλημμα και απαντήστε στο ερώτημα.

Την ώρα που βρίσκεστε με την παρέα σας σε ένα πάρκο, σας πλησιάζει ένας συνομήλικός σας και σας ζητάει χρήματα γιατί πεινάει. Με τον συνομήλικό σας δεν διατηρείτε σχέσεις, αλλά γνωρίζετε ότι προέρχεται από πολύ φτωχή οικογένεια. Υπάρχουν μέρες που ο ίδιος και τα αδέρφια του στερούνται ακόμα και τα απολύτως απαραίτητα.

Εντελώς αυθόρμητα, βγάζετε από την τσέπη σας 2 ευρώ και του τα δίνετε. Εκείνος σας ευχαριστεί και απομακρύνεται.

Μέλος της παρέας σας, βλέποντας τη βοήθεια που του προσφέρατε, σας λέει ότι η περιθαλψη των φτωχών είναι υπόθεση του κράτους και ότι, με την κίνησή σας αυτή, απαλλάσσετε το κράτος από την ευθύνη να μεριμνήσει για τους αναξιοπαθούντες και έτσι, αντί να αντιμετωπίζεται, η κατάσταση διαιωνίζεται. Το καλύτερο που έχετε να κάνετε τόσο εσείς όσο και οι άλλοι πολίτες είναι να μη δίνετε σε αυτές τις περιπτώσεις βοήθεια, ώστε το κράτος να καταλάβει το μέγεθος του προβλήματος, να ξυπνήσει επιτέλους και να βοηθήσει τους φτωχούς.

Έπρεπε να δώσετε βοήθεια στον συνομήλικό σας;

Συκάς Θ., *Ηθική εκπαίδευση, μάθηση και ανάπτυξη*, Από τη θεωρία στις πρακτικές εφαρμογές στο σχολείο, Θεσσαλονίκη: Δίσιγμα, 2024, σ. 302.

Δραστηριότητα

Απαντήστε στο παραπάνω δίλημμα.

Ερώτηση

Φτάνουν τα συναισθήματα για να καθοδηγούμαστε σωστά σε ηθικές πράξεις; Μήπως ορισμένες φορές κάποια έντονα συναισθήματα συμπάθειας ή και αγάπης για ορισμένα πρόσωπα μάς κάνουν να πράττουμε μεροληπτικά και να αδικούμε άλλους ανθρώπους;

7. Ηδονισμός/ηδονοκρατία

Η αναζήτηση ηδονών ήταν από την αρχαιότητα ένα αντικείμενο φιλοσοφικής διαμάχης. Πρέπει να αναζητούμε τις ηδονές; Και αν ναι, ποιες ηδονές, τις πνευματικές ή τις σωματικές; Επίσης, η αναζήτηση ηδονών συνάδει με έναν ηθικό τρόπο ζωής;

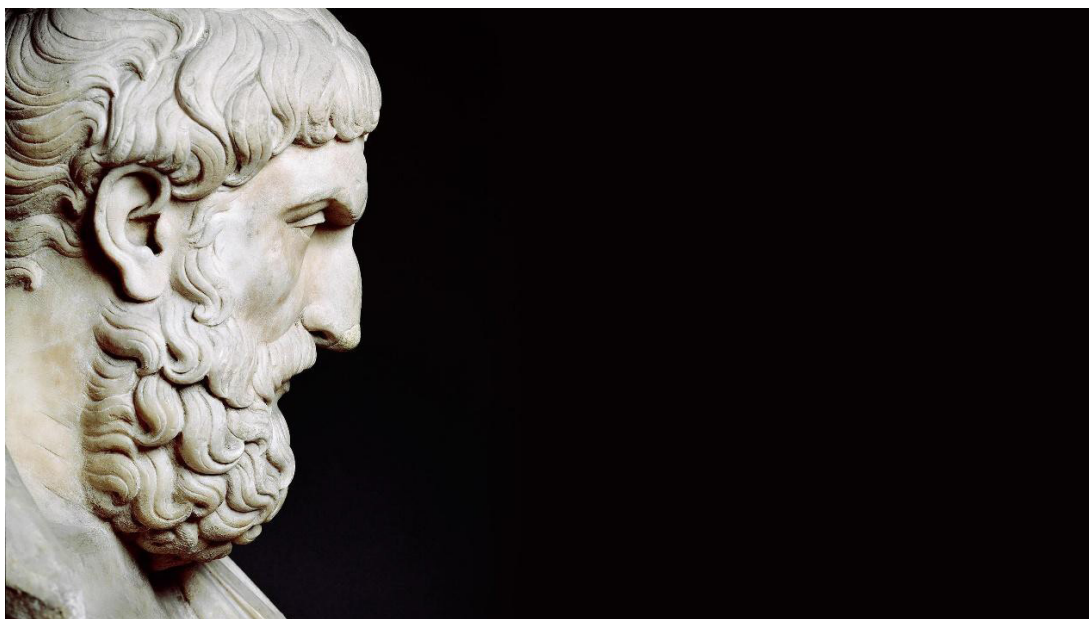
Ο Αρίστιππος, ένας από τους μαθητές του Σωκράτη, είχε αναπτύξει μια δική του θέση σύμφωνα με την οποία σκοπός μας πρέπει να είναι η αναζήτηση ηδονών, και μάλιστα των πιο έντονων, για τον οποίο ήταν οι σωματικές ηδονές. Από την άλλη πλευρά, ο Επίκουρος, επέμενε ότι ο άνθρωπος πρέπει να επιδιώκει κυρίως τις πνευματικές ηδονές.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Οι ηδονές του Επίκουρου

Όταν, λοιπόν, λέμε ότι η ηδονή είναι ο σκοπός της ζωής, δεν εννοούμε τις ηδονές των ασώτων και τις αισθησιακές ηδονές, όπως νομίζουν κάποιοι που αγνοούν, διαφωνούν ή παρερμηνεύουν τις απόψεις μας· εννοούμε την απουσία σωματικού πόνου και ψυχικής ταραχής. Γιατί την ευχάριστη ζωή δεν την κάνουν ούτε οι συνεχείς οινοποσίες και οι διασκεδάσεις (...) και όσων προσφέρει ένα πολυτελές τραπέζι, αλλά ο νηφάλιος στοχασμός, ο οποίος αναζητά τις αιτίες κάθε προτίμησης και κάθε αποστροφής και απομακρύνει δοξασίες που προκαλούν μεγάλη σύγχυση στην ψυχή.

Αρχή και μέγιστο αγαθό όλων αυτών είναι η φρόνηση. Γι' αυτό, η φρόνηση, από την οποία προέρχονται όλες οι άλλες αρετές, είναι πολυτιμότερη ακόμα και από τη φιλοσοφία, επειδή μας διδάσκει ότι δεν είναι δυνατόν να ζούμε ευχάριστα δίχως να ζούμε συνετά, ηθικά και δί-

Επίκουρος

καια, ούτε να ζούμε συνετά, ηθικά και δίκαια χωρίς να ζούμε ευχάριστα. Γιατί οι αρετές συγγενεύουν εκ φύσεως με την ευχάριστη ζωή και η ευχάριστη ζωή είναι αχώριστη από αυτές.

Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*, 131-132, μτφρ. Γιώργος Ζωγραφίδης, Αθήνα: Εξάντας, 1992, σ. 93.

Ερώτηση

Ποιες είναι οι ηδονές που πρέπει να επιζητούμε, σύμφωνα με τον Επίκουρο; Ποια η σχέση αυτών των ηδονών με την ηθική;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ηδονές σώματος και πνεύματος

Αλλά η κύρια διαφορά ανάμεσα στις απολαύσεις του σώματος και εκείνες του πνεύματος συνίσταται στο εξής. Καθώς το σώμα υπόκειται σε αέναη αλλαγή και μάλιστα η συντήρηση και η ευεξία του εξαρτώνται από αυτήν, όλες οι απολαύσεις που το αφορούν διαρκούν ελάχιστα· διότι δεν απορρέουν παρά από την απόκτηση κάποιου πράγματος που είναι ωφέλιμο στο σώμα τη στιγμή που τις δεχόμαστε και μόλις πάψει να του είναι ωφέλιμο, παύουν κι αυτές. Ενώ οι απολαύσεις της ψυχής μπορούν να είναι αθάνατες όπως η ίδια, φτάνει να είναι θεμέλιο τόσο στέρεο ώστε να μην καταστρέφεται ούτε από τη γνώση της αλήθειας ούτε από κάποια εσφαλμένη πεποίθηση.

Descartes R., *Επιστολές περί ηθικής και πολιτικής*, μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου, Αθήνα: Εκκρεμές, 2022, σ. 82.

Ερώτηση

Ποιες οι διαφορές μεταξύ των πνευματικών και των σωματικών ηδονών σύμφωνα με τον Ντεκάρτ;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Η μηχανή της απόλαυσης

Ο φιλόσοφος Τοντ Μεί μάς καλεί να φανταστούμε ότι υπάρχει μια μηχανή απόλαυσης. Μπορούμε να προγραμματίσουμε τη μηχανή ώστε να μας προσφέρει τις εμπειρίες που θέ-

λουμε, όμως όλα αυτά θα είναι εικονικά και όχι πραγματικά. Θα τα νοιώθουμε, αλλά δεν θα συμβαίνουν.

Αν μπορούσατε να διαλέξετε ανάμεσα αφενός στο να ζήσετε τη ζωή σας όπως τη ζείτε τώρα, με ό,τι μπορεί να φέρει το μέλλον, και αφετέρου να έχετε την εγγύηση όποιων εικονικών εμπειριών σας αρέσει με τη μηχανή, θα αλλάζατε το αληθινό με το εικονικό; Θα μπορούσατε βέβαια να κάνετε τις εμπειρίες όσο δύσκολες θέλετε. Θα βιώνατε όλη την οδύνη και την απόλαυση που θα συνόδευαν αυτές τις εμπειρίες. Στην πραγματικότητα, μέχρι να τελειώσουν οι εμπειρίες θα πιστεύατε ότι θα τις βιώνετε. Κι αν θέλετε, θα μπορούσατε να πληκτρολογήσετε μια εμπειρία –ας πούμε έναν μεγάλο έρωτα– που θα κρατούσε για όλη σας τη ζωή, έτσι που από τη στιγμή που θα το πληκτρολογούσατε μέχρι να πεθάνετε θα νιώθατε ερωτευμένοι. Θα παρατούσατε τη ζωή σας για κάτι τέτοιο;

Todd M., *Ζωή με σημασία, Ανθρώπινο νόημα σε ένα σιωπηλό σύμπαν*, μτφρ. Μ. Λαλιώτης, Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες, 2021, σσ. 70-71.

Ερώτημα

Τελικά, «Θα παρατούσατε τη ζωή σας για κάτι τέτοιο;»

Γενικότερη ερώτηση

Μπορούμε να προσδιορίζουμε εξ αρχής τις ηδονές (σωματικές ή και πνευματικές) ως βασικό στόχο της ζωής μας ή μήπως πρέπει πρώτα να βάζουμε άλλους στόχους, όπως την επιδίωξη της γνώσης, μια ενδιαφέρουσα δουλειά, την καλλιέργεια της φιλίας και να αφήνουμε να ακολουθήσει από αυτές η ηδονή που παρέχουν;

8. Γιατί να υιοθετούμε την ηθική στάση ζωής;

Στη ζωή συνήθως τα πράγματα δεν εξελίσσονται όπως στις χολιγουντιανές ταινίες με ευχάριστο τέλος. Δεν κερδίζει πάντα ο καλός, ο οποίος καταφέρνει να κατατροπώσει όλους τους κακούς εχθρούς. Ούτε όπως στις ταινίες του παλιού αγαπημένου ελληνικού κινηματογράφου, οι οποίες συνήθως καταλήγουν σε έναν ωραίο γάμο. Πολλές φορές στη ζωή, ο καλός χάνει από τον κακό, ενώ το φτωχό παλικάρι δεν καταφέρνει να παντρευτεί την πλούσια μοναχοκόρη που είναι ερωτευμένη μαζί του. Ακόμα χειρότερα, μπορούμε να φανταζόμαστε κάποιους εγκληματίες οι οποίοι καταφέρνουν να γλιτώνουν από τον νόμο και να απολαμβάνουν τα οφέλη της ανήθικης δράσης τους. Αν οι ανήθικοι δεν τιμωρούνται, γιατί πρέπει να είμαστε ηθικοί;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Το δαχτυλίδι του Γύγη

Ο Πλάτων, στο περίφημο βιβλίο του Πολιτεία, χρησιμοποιεί τον παρακάτω μύθο προκειμένου να προβληματίσει για το κατά πόσο οι άνθρωποι ενεργούν δίκαια χωρίς καταναγκασμό.

Η εξουσία για την οποία μιλώ θα ήταν ακριβώς όμοια με εκείνη που θα είχαν αν τους συνέβαινε να αποκτήσουν δύναμη σαν εκείνη που έλαβε κάποτε ο Γύγης, ο πρόγονος του Λυδού. [...] Έφτασε κι αυτός φορώντας στο χέρι το δαχτυλίδι. Γύρισε εντελώς τυχαία το δέσιμο του δαχτυλιδιού προς το μέρος του, προς την παλάμη, και μόλις το έκανε αυτό, έγινε ο ίδιος άφαντος για όσους ήταν καθισμένοι εκεί γύρω, έτσι που κι εκείνοι μιλούσαν γι' αυτόν σαν να ήταν φευγάτος [...] και ψηλαφώντας πάλι το δαχτυλίδι γυρίζει το δέσιμο προς τα έξω και με το που το έκανε αυτό, έγινε ορατός. [...] Αν λοιπόν γινόταν να είχαμε δύο τέτοια δαχτυλίδια και το ένα να το φορούσε ο δίκαιος, το άλλο ο άδικος, κανένας τους, καθώς φαίνεται, δε θα αποδεικνυόταν τόσο αδαμάντινος χαρακτήρας, ώστε να μένει αταλάντευτα δίκαιος και να έχει τη λεβεντιά να κρατιέται μακριά από τα ξένα πράγματα και να μην τα αγγίζει, μόλο που θα μπορούσε να πηγαίνει στην αγορά και να παίρνει ό,τι θέλει χωρίς να έχει να φοβηθεί τίποτα, να μπαίνει στα ξένα σπίτια και να σμίγει ερωτικά με όποιον του αρέσει, να σκοτώνει ή να βγάζει από τη φυλακή όποιον κι αν θελήσει και να κάνει κάθε άλλη πράξη όντας ο ίδιος θεός ανάμεσα στους ανθρώπους. [...] Κι αναμφίβολα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι αυτό αποτελεί τρανή απόδειξη πως κανένας δεν είναι με τη θέλησή του δίκαιος, αλλά από αναγκασμό, πιστεύοντας ότι προσωπικά γι' αυτόν το δίκιο δεν αποτελεί κάτι καλό, αφού, όπου καθένας νομίζει ότι έχει τη δύναμη να αδικήσει, θα αδικήσει. Γιατί κάθε άνθρωπος πιστεύει ότι για τον εαυτό του η αδικία είναι πολύ πιο ωφέλιμη από τη δικαιοσύνη, και σωστά το πιστεύει όπως θα υποστηρίξει όποιος εκφράζει μια τέτοια άποψη.

Πλάτων, *Πολιτεία*, 360a2-d1, μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Πόλις, 2002 σσ. 111-113.

Ερώτηση

Πιστεύετε ότι οι άνθρωποι πράττουν δίκαια –ή δεν παρανομούν– μόνο και μόνο επειδή φοβούνται την τιμωρία;

Δραστηριότητα

Αναζητήστε στο διαδίκτυο την ιστορία του Γύγη και ερμηνεύστε τον παρακάτω ζωγραφικό πίνακα με βάση αυτές τις πληροφορίες που βρήκατε.

Πίνακας ανώνυμου του 16^{ου} αιώνα.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Καλύτερα να αδικούμε παρά να αδικούμαστε

Ενώ ο Σωκράτης βρίσκεται στη φυλακή και περιμένει την εκτέλεση της θανατικής ποινής, τον επισκέπτεται ο μαθητής του Κρίτων με ένα σχέδιο απόδρασης. Ο Σωκράτης αρνείται να παραβεί τους νόμους που τον καταδίκασαν και να αποδράσει, παρά το γεγονός ότι θεωρεί άδικη την απόφαση της καταδίκης. Στον διάλογο που έχει με τον Κρίωνα, διαβάζουμε μεταξύ άλλων τα εξής:

Σωκράτης: Τι λες όμως; Είναι δίκαιο να ανταποδίδει κανείς το κακό που του έκαναν, όπως υποστηρίζουν οι πολλοί, ή όχι;

Κρίτων: Κατά κανένα τρόπο.

Σωκράτης: Συνεπώς, το να κάνει κανείς κάποιο κακό στους ανθρώπους δεν διαφέρει καθόλου από το να αδικεί.

Κρίτων: Αυτό είναι αλήθεια.

Σωκράτης: Επομένως, δεν πρέπει να ανταποδίδουμε την αδικία, ούτε να κάνουμε κακό σε κανέναν άνθρωπο ό,τι κι αν πάθουμε απ' αυτόν.

Πλάτων, *Κρίτων*, 49c2-d1, μτφρ. Θανάσης Σαμαράς, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003, σ. 367

Δραστηριότητα

Χωριστείτε σε ομάδες και κάθε ομάδα να γράψει λίγες γραμμές με τη συνέχεια που θα ήθελε να δώσει σ' αυτόν τον διάλογο. Μπορείτε, στη συνέχεια, να παίξετε τον διάλογο, σαν να είναι θεατρικό έργο. Τέλος, συζητήστε ελεύθερα στην ολομέλεια του τμήματος τη στάση του Σωκράτη απέναντι στον θάνατό του και τη συγκεκριμένη θέση του για την αδικία.

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Ζήσε σαν τον Σωκράτη

Ο φιλόσοφος Επίκτητος χρησιμοποιεί το παράδειγμα του Σωκράτη για να προτάξει την ανάγκη ενός φιλοσοφημένου και ενάρετου βίου.

Αποφάσισε επιτέλους να ζήσεις σαν ολοκληρωμένος άνθρωπος, σαν άνθρωπος που έχει μπει στον δρόμο της ηθικής προκοπής. Οτιδήποτε σου φαίνεται απόλυτο αγαθό, να είναι για σένα νόμος απαράβατος. Και είτε πρόκειται για κάτι επίπονο ή για κάτι ευχάριστο, για κάτι τιμημένο ή περιφρονημένο, να θυμάσαι ότι τώρα δίνεται η μάχη, τώρα είναι οι Ολυμπιακοί αγώνες, ότι δεν μπορείς πια να αναβάλεις άλλο και ότι για μια ημέρα ή για ένα

πράγμα κερδίζεται ή χάνεται η υπόθεση της ηθικής προκοπής σου. Έτσι έγινε ο Σωκράτης ό,τι έγινε, αντλώντας από κάθε τι που συναντούσε και μην έχοντας πουθενά αλλού τον νου παρά στον Λόγο. Εσύ όμως, μ' όλο που δεν είσαι ακόμα Σωκράτης, οφείλεις να ζεις σαν κάποιος που θέλει να είναι Σωκράτης.

Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, 51.2-3, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Στιγμή, 2018, σ. 105.

Δραστηριότητα

Με αφορμή το παραπάνω κείμενο, σκεφτείτε παραδείγματα ανθρώπων που μπορούν να λειτουργήσουν ως ηθικά πρότυπα. Μπορείτε να σχηματίσετε ομάδες και να αναλάβετε να δημιουργήσετε ένα βίντεο (π.χ. με τη βοήθεια του canva) για το πρόσωπο που επιλέξατε, εστιάζοντας στα χαρακτηριστικά του χαρακτήρα και του έργου του που το καθιστούν ηθικό πρότυπο.

Ο πίνακας με τίτλο «Ο θάνατος του Σωκράτη» (1787) του Ζακ Λουί Νταβίντ

9. Αλήθεια και ψέμα

Γενικά, γνωρίζουμε ότι δεν είναι ηθικό κάποιος να λέει ψέματα. Ορισμένα μάλιστα ψέματα τιμωρούνται και από τον νόμο (π.χ., η ψευδομαρτυρία). Όταν δε κάποιος μας κατηγορήσει άδικα ότι λέμε ψέματα, είναι λογικό να στεναχωριόμαστε ή να νευριάζουμε. Το ψέμα, που δεν ταυτίζεται με το να λες κάτι λάθος (μπορεί να λες κάτι λάθος από άγνοια και όχι για να εξαπατήσεις κάποιον), έχει απασχολήσει και την ηθική φιλοσοφία. Ειδικό ενδιαφέρον έχει το κατά πόσον υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες θα μπορούσαν τα ψέματα να επιτρέπονται, επειδή, π.χ., θα λειτουργούσαν με ευεργετικό τρόπο.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Μην λες ψέματα αν δεν θες να λένε και οι άλλοι άνθρωποι ψέματα

Σύμφωνα με την ηθική του φιλοσόφου Ιμάνουελ Καντ, είναι ανεπίτρεπτο να λέμε ψέματα για οποιονδήποτε λόγο. Γενικά, ο Καντ υποστηρίζει ότι πρέπει να ενεργούμε με τέτοιο τρόπο σαν να θέλαμε όλοι οι άνθρωποι να ενεργούσαν με τον ίδιο τρόπο. Αν δεν θέλουμε να κάνουν κάτι οι άλλοι άνθρωποι, τότε δεν θα πρέπει να το κάνουμε κι εμείς.

Κάποιος άλλος υποχρεώνεται λόγω ανάγκης να δανειστεί χρήματα. Γνωρίζει καλά ότι δεν θα μπορέσει να επιστρέψει τα χρήματα, αντιλαμβάνεται όμως επίσης πως δεν πρόκειται να του δανείσουν τίποτα αν δεν υποσχεθεί κατηγορηματικά να τα επιστρέψει σε ορισμένη ημερομηνία. Έχει την όρεξη να δώσει μια τέτοια υπόσχεση· είναι όμως αρκετά ευσυνείδητος ώστε να αναρωτιέται: Δεν είναι ανεπίτρεπτο και εναντίον του καθήκοντος να βρω λύση στο πρόβλημά μου με τέτοιο τρόπο; Αν υποθέσουμε ότι αποφασίζει τελικά να δώσει μια τέτοια υπόσχεση, τότε ο γνώμονας της πράξης του θα ήταν ο ακόλουθος: Όταν πιστεύω ότι βρίσκομαι σε οικονομική ανάγκη, θα δανείζομαι χρήματα και θα υπόσχομαι να τα επιστρέψω, μολονότι γνωρίζω πως δεν θα συμβεί αυτό ποτέ. Η αρχή τούτης της φιλαυτίας ή του ατομικού μου συμφέροντος είναι ίσως κάλλιστα δυνατόν να εναρμονίζεται με ολόκληρη τη μελλοντική ευημερία μου· μονάχα που τώρα τίθεται το ερώτημα: είναι σωστή; Μετατρέπω λοιπόν την απαίτηση της φιλαυτίας σε καθολικό νόμο και θέτω το ερώτημα ως εξής: Τι θα συνέβαινε αν ο γνώμονάς μου γινόταν καθολικός νόμος; Και τότε αντιλαμβάνομαι αμέσως ότι ουδέποτε θα μπορούσε να ισχύει ως καθολικός φυσικός νόμος (...).

Kant I., *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Κώστας Ανδουλιδάκης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 66.

Ερώτηση

Γιατί ένας λογικός άνθρωπος δεν θα ήθελε να ζει σε μια κοινωνία στην οποία οι άνθρωποι θα έλεγαν ψέματα όταν τους βολεύει; Γιατί φαίνεται μια τέτοια αντίληψη να μη μπορεί να ισχύει ως καθολικός νόμος;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Υπάρχουν καλά ψέματα;

Κάποιες φορές στην καθημερινότητά μας σκεφτόμαστε αν θα πρέπει να πούμε ένα «καλό ψέμα», ένα ψέμα το οποίο δηλαδή λέμε με καλή πρόθεση και μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα, όπως για παράδειγμα να πούμε ότι μας αρέσει το καινούργιο κούρεμα του φίλου μας, για να μην τον στεναχωρήσουμε. Μπορεί, όμως, να υπάρξουν και περιπτώσεις με σοβαρότερες συνέπειες. Για παράδειγμα, ένας σύγχρονος του Καντ, τον είχε ρωτήσει τι θα έκανε αν ένας δολοφόνος κυνηγούσε κάποιον για να τον σκοτώσει. Θα έπρεπε να πει την αλήθεια για το πού κρύβεται το υποψήφιο θύμα;

Υποθέστε ότι την παραμονή μιας αποφασιστικής μάχης ο ιατρός του στρατηγού διαπιστώνει ότι ο τελευταίος πάσχει από μια σοβαρή ασθένεια, αλλά τον διαβεβαιώνει προσωρινά ότι είναι υγιής για να προλάβει τυχόν δυσάρεστες εξελίξεις σχετικά με την έκβαση της μάχης. Το συγκεκριμένο ψεύδος είναι ηθικά δικαιολογημένο με την προϋπόθεση ότι η κρίση του ιατρού σχετικά με τις αρνητικές αντιδράσεις του στρατηγού στην αποκάλυψη της αλήθειας είναι ακριβής και ο πόλεμος που διεξάγουν δίκαιος.

Παιονίδης Φ., *Ψευδολογία και ηθική*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 2026, σ. 288.

Δραστηριότητα

Πιστεύετε ότι το παραπάνω παράδειγμα μπορεί να λειτουργήσει ως αρχή και για άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις; Χωριστείτε σε ομάδες, σκεφτείτε περιπτώσεις στις οποίες φαίνεται λογικό και ηθικά ορθό ένας γιατρός να μην ενημερώσει τον ασθενή του για μία ασθένεια που έχει και να τις περιγράψετε στην ολομέλεια, αναφέροντας τα επιχειρήματα που σκεφτήκατε για μια τέτοια επιλογή.

10. Ζώντας μια ευτυχισμένη ζωή

Πριν αρκετά χρόνια κυκλοφόρησε ένα βιβλίο με τίτλο «Εμείς ζούμε πεθαίνοντας» που περιείχε επιστολές Γερμανών οι οποίοι επρόκειτο να εκτελεστούν από τους Ναζί. Οι επιστολές απευθύνονταν στις γυναίκες, τα παιδιά, τους γονείς και τις κοπέλες τους. Το ενδιαφέρον είναι ότι σ' αυτά τα γράμματα οι μελλοθάνατοι έδιναν μια αίσθηση αγαλλίασης, μια αίσθηση πληρότητας για τη ζωή που θυσίασαν με πλήρη αυτογνωσία. Θυσίασαν την ευτυχία τους γιατί ένοιωθαν ότι αυτό είναι το σωστό. Άραγε πόσα χρειάζεται να θυσιάσει κανείς για να φτάσει στην ευτυχία; Πώς μπορούμε να ορίσουμε την ευτυχία;

Έλληνας αντιστασιακός μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα, λίγα δευτερόλεπτα πριν τον σκοτώσουν οι ναζιστικές δυνάμεις κατοχής την 1^η Μαΐου του 1944 στην Καισαριανή.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Αρετή και ευτυχία

Η σύγχρονη γαλλίδα φιλόσοφος Κορίν Πελλουσόν χρησιμοποιεί στοιχεία της αριστοτελικής ηθικής που είδαμε στο 3^ο κεφάλαιο για να πραγματευτεί σύγχρονα προβλήματα, όπως το περιβαλλοντικό. Στο παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται στη συμβολή της αρετής στην ευτυχία.

Άρρηκτα συνυφασμένη με ένα βαθύ αίσθημα πληρότητας, η ευτυχία δεν οφείλεται στις επιτυχίες μας σε σχέση με τους άλλους ή στα οφέλη που αντλούμε από την κατοχή ορισμένων αγαθών, όπως είναι η υγεία, οι τιμές, η εξουσία, τα χρήματα ή η ομορφιά· συνοδεύει έναν βίο που διέπεται από την αρετή. Η καλή πράξη γεμίζει τον ενάρετο με το αίσθημα μιας ολοκλήρωσης. Δεν έχει την αίσθηση ότι το αγαθό ασκεί επάνω του έναν καταναγκασμό, ακόμη και όταν απαιτεί από αυτόν να θυσιάσει ορισμένες ηδονές, γιατί το έχει επιλέξει ελεύθερα, και αυτή η επιλογή του τού προσδίδει μια ηθική και ψυχική ενότητα και μια ορισμένη σταθερότητα.

Pelluchon C., *Ηθική της υπόληψης*, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Αθήνα: Πόλις, 2019, σ. 81.

Ερώτηση

Πιστεύετε ότι ο ενάρετος είναι πάντα ευτυχισμένος; Πώς συνδέεται το παραπάνω απόσπασμα της Πελλουσόν με τις πράξεις και τις επιλογές των μελλοθάντων αντιναζιστών στους οποίους αναφερθήκαμε στην εισαγωγή του κεφαλαίου;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ευτυχία και ευδαιμονία

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι αξίζει να επιτύχουμε την ευδαιμονία, η οποία όμως ήταν κάτι περισσότερο απ' αυτό που ονομάζουμε σήμερα απλά ως «ευτυχία» και φαίνεται να σημαίνει την τέλεια «άνθιση», την πλήρη πραγμάτωση των δυνατοτήτων μας.

Τι σημαίνει η φράση «αναζητάτε την ευτυχία»; Σήμερα, οι περισσότεροι άνθρωποι στους οποίους θα λέγαμε να αναζητήσουν την ευτυχία θα σκέφτονταν τρόπους διασκέδασης. Ευτυχία για σας μπορεί να είναι οι εξωτικές διακοπές, τα μουσικά φεστιβάλ ή τα πάρτι, ή το να περνάτε χρόνο με φίλους. Μπορεί ακόμα να σημαίνει το να είστε αγκαλιά με το αγαπημένο σας βιβλίο ή να πηγαίνετε σε μια γκαλερί. Παρ' ότι αυτά μπορούν, για τον Αριστοτέλη, να αποτελέσουν συστατικά στοιχεία μιας καλής ζωής, ασφαλώς και δεν πίστευε πως ο καλύτερος τρόπος να ζει κανείς είναι να βγαίνει έξω και να αναζητά την ηδονή με αυτούς τους τρόπους. Αυτό από μόνο του δεν θα αποτελούσε καλή ζωή, κατά την άποψή του. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιούσε τη λέξη «ευδαιμονία». Αυτή συχνά μεταφράζεται ως «ευδο-

κίμηση» ή «επιτυχία» παρά ως «ευτυχία». Είναι κάτι παραπάνω από το είδος των ηδονικών αισθήσεων που έχει κανείς όταν τρώει ένα παγωτό μάνγκο ή όταν βλέπει την αγαπημένη του ομάδα να κερδίζει. Η ευδαιμονία δεν αφορά τις φευγαλέες στιγμές μακαριότητας ή το πώς νιώθουμε. Είναι κάτι πιο αντικειμενικό. Αυτό δύσκολα το κατανοούμε, καθώς έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε πως ευτυχία είναι το πώς νιώθουμε, και τίποτα παραπάνω.

Σκεφτείτε ένα λουλούδι. Αν το ποτίζετε, το έχετε σε μέρος με φως, ίσως το τρέφετε και λίγο, τότε θα μεγαλώσει και θα ανθίσει. Αν το παραμελήσετε, το κρατήσετε στο σκοτάδι, επιτρέψτε τα έντομα να κατατρώνε τα φύλλα του, το αφήσετε να στεγνώσει, τότε θα μαραθί και θα ξεραθεί ή στην καλύτερη περίπτωση θα είναι ένα άσχημο λουλούδι. Οι άνθρωποι μπορούν να ευδοκιμούν όπως τα φυτά, αν και εμείς, σε αντίθεση με τα φυτά, κάνουμε επιλογές: αποφασίζουμε τι θέλουμε να κάνουμε και να είμαστε.

Warburton N., *Μικρή Ιστορία της Φιλοσοφίας*, μτφρ. Γιώργος Λαμπράκος, Αθήνα: Πατάκη, 2020, σσ. 22-23.

Δραστηριότητα 1

Σκεφτείτε ατομικά ή ομαδικά κάποια μότο (σύντομες φράσεις) που συνοψίζουν τις απόψεις του Αριστοτέλη για την ευτυχία. Φτιάξτε αφίσες με αυτά τα μότο και φωτογραφίες και αναρτήστε τις στο σχολείο. Αν τις φτιάξετε με τη βοήθεια κάποιου προγράμματος ζητήστε να τις αναρτήσετε στον ιστότοπο του σχολείου σας.

Δραστηριότητα 2

Με μια γρήγορη αναζήτηση στο διαδίκτυο θα διαπιστώσετε ότι υπάρχουν αρκετές έρευνες οι οποίες προσπαθούν να μετρήσουν την ευτυχία των ανθρώπων. Έτσι, προκύπτουν και αποτελέσματα που μας δίνουν στατιστικά στοιχεία για το φύλο, την ηλικία και άλλα στοιχεία των ευτυχισμένων και δυστυχισμένων ανθρώπων. Μήπως μπορείτε να μαντέψετε αν οι περισσότεροι άνθρωποι δηλώνουν ευτυχισμένοι ή δυστυχισμένοι; Το αποτέλεσμα μπορεί να σας εκπλήξει. Αν νομίζετε ότι η ευτυχία συνδέεται μόνο με την οικονομική κατάσταση κάνετε λάθος! Φαίνεται ότι για την ευτυχία παίζει ρόλο ένας συνδυασμός παραγόντων.

1) Χωριστείτε σε ομάδες, 2) αναζητήστε ερωτηματολόγια και έρευνες για την καταμέτρηση της ευτυχίας προκειμένου να δανειστείτε ιδέες, 3) συντάξτε ένα δικό σας ερωτηματολόγιο, 4) ζητήστε φίλους/ες γνωστούς και συγγενείς να το απαντήσουν ανώνυμα και 5) μοιραστείτε και συζητήστε τα αποτελέσματα της έρευνάς σας στην ολομέλεια!

